

TAMÁS Ágnes

Szegedi Tudományegyetem, BTK
Modernkori Magyar Történeti Tanszék

DEMOKRATÁK ÉS A NYUGAT JUGOSZLÁV ÉS MAGYAR KARIKATÚRÁKON (1945–1947)¹

A tanulmány elemzi, milyen képet festettek a korszak jugoszláv (*Jež*) és magyar (*Ludas Matyi*, *Szabad száj*, *Pesti ízé*, *Új szó*) vicclapjai² a demokráciáról, a nyugati értékekről és világról, s hogy a legyőzött Magyarország vicclapjaiban a győztesek ellenségként bukkantak-e föl, vagy csupán a háborúért felelőssé tett németek és más jobboldali rezsimek jelentek így meg. A vizsgálódás további tárgya a párizsi béke megjelenítési módja. A munka korábbi kutatásaimhoz kapcsolódva (Tamás 2015) rámutat arra, hogyan ábrázolta a kommunista sajtó a nyugati nagyhatalmakat a békekötés elhúzódságának a vonatkozásában, miként vizionált egy a közeljövőben bekövetkező esetleges háborút, végül hogyan reagáltak a magyar humoros sajtótermékek arra, hogy a trianoni békekötés során kijelölt határok megváltoztatása idővel egyre kevésbé tűnik valószínűnek.

Kulcsszavak: karikatúrák, propaganda, Marshall-segély, görög polgárháború, Franco, kitelepítések, párizsi béke.

Demokrácia- és nyugat-percepciók

Az egyház és a vallásos eszmék negatív megítéléséhez nagyon hasonló a demokráciáról, a nyugati demokráciát megtestesítő országokról – elsősorban Nagy-Britanniáról és az Amerikai Egyesült Államokról – alkotott vélemény, melyeket a kommunista lapok ugyancsak olyan módon tüntetnek fel rossz színben, hogy ezek az államok – a karikatúrák szerint – szélsőjobboldali kormá-

1 A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA PD 109069 számú pályázata keretében készült. Ezúton szeretném megköszönni az újvidéki Szerb Matica Könyvtára munkatársának, Heinermann Péternek a segítségét és Szócs Arnold közreműködését a szerb nyelvű képaláírások fordításában.

2 Az elemzett lapokról részletesebben lásd: Tamás 2016.

nyokat támogattak, sőt támogatják ezeket az erőket a második világháborút követően is. A megszállt Németországban Uncle Sam, az amerikaiakat megtestesítő figura és John Bull, a briteket szimbolizáló alak számos rajz szerint elnézi, hogy az általuk ellenőrzött német megszállási zónákban a nácik továbbra is terjesztik eszméiket, nem vonják őket felelősségre, tehát esetükben a meghirdetett denácifikáció csak propaganda, nem a valóság. Ezt a nézetet összegzi az Átnevelés című belgrádi karikatúra 1946 tavaszán, melyen a „Nyugati blokk” trónján Churchill ül, de bepillanthatunk a volt brit miniszterelnök széke alatt lévő világba is, ahol atomtöltetet, nácikat, usztasa és csetnik katonákat, feketéket, sírokat, halottakat, koponyákat láthatunk, ami nem egy boldog világ képét vetíti elénk.³ Churchill elrejtí a fenti figurákat, Uncle Sam pedig támogatja a németeket, pénzt vagy ajándékot ad a náciknak vagy Germániának, amely alak Németországot testesíti meg, miközben a többi nyugat-európai ország csalódottan áll sorba, hátha ők is kapnak valamit az Amerikai Egyesült Államoktól. Ezzel szemben a *Ludas* és a *Jež* azt propagálják, hogy a kommunista országok szigorúan megbüntetik azokat, akik erre rászolgáltak. A Németországban zajlott nürnbergi perről azonban nem találhatunk túl sok gúnyrajzot a kommunista lapokban, csupán egy-egy említést. A magyar lapban általában azzal összefüggésben, hogy Horthyt – csak tanúként – kihallgatták a per során. A denácifikáció sikertelenségét sugallja az is, hogy a *Mein Kampf* kedvelt olvasmányként, sőt „Biblia”-ként bukkan föl több magyar és jugoszláv képen, másutt kisgyermekként megjelenített SS-katonák vagy egykori SS-katonák ártatlan gyermek képében játszanak tovább békésen a karikatúrákon. A gyermekként történő ábrázolás elsősorban a hamisan megítélt ártatlanságon gúnyolódik. A *Jež* torzrajzán óvodában játszó SS-katonákat láthatunk, egyiküket kislányruhába öltöztette a rajzoló, s kezébe ostort adott, másikat egy koponyával „labdázik”, a harmadik pedig léggömb helyett bombát tart a levegőben a dachau-i tábor felett. A képalírás szerint így látják az amerikai tábornokok „az ártatlan SS-eseket” az általuk megszállt területeken. A *Ludas*ban pedig nyilasok bukkannak fel játszadozó óvodásként, akik Braunauban kisvasutatznak és ólomkatonákat rakosgatnak.⁴

A kommunista pártok lapjai nemcsak azt közvetítik olvasóik felé, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia szemet hunynak a nácik németor-

3 A karikatúra Churchill fultoni beszéde után látott napvilágot, ezért és ismertsége miatt kerülhetett ő a trónra, s nem az akkor regnáló brit miniszterelnök, Clement Attlee.

4 *Jež*, 1946. máj. 18. 2., *Jež*, 1947. aug. 9. 4., *Jež*, 1947. ápr. 12. 4., *Ludas Matyi*, 1945. jún. 14. 5. Beregfy Károly, a Szálasi-kormány vezérkari főnöke és Kovaracz Emil, a Nyilaskeresztes Párt vezetője, a nyilas puccs egyik szervezője, a Szálasi-kormány mozgósításért felelős tárca nélküli minisztere egyértelműen felismerhető. Mindketten Braunauba szöktek, hogy ne a szovjet hadseregnek, hanem az amerikaiak adhassák meg magukat. Mindkettőjüket 1946 tavaszán akasztották föl.

szági tevékenykedése felett, hanem azt is, hogy segítik Európában a háború után a szélsőjobbaldali ideológiákat hirdető rendszerek felülkerekedését, továbbélését. Elsősorban Francisco Franco fordul elő ilyen szerepben: a spanyol államfő általában pénzt kap valamelyik nagyhatalomtól, amely nem veszi tudomásul, hogy a spanyol diktátor mellett a képeken hány akasztófa, felakasztott, meggyilkolt ember látható. Francónak sem szánnak külön szerepet a fenti gúnyrajzok alkotói, mint bármely más háborús bűnösnek, annak ellenére, hogy Spanyolország semleges maradt a második világháborúban. Franco a *Ježben* olyan szimbólumokon keresztül tűnik föl, amelyekkel a második világháború alatt Sztálint és a Szovjetuniót jelenítik meg a magyar vagy a német vicclapokban. A *Ludasra* ez nem jellemző, noha a magyar alkotók például megvadult bikaként ábrázolják őt⁵. A második világháborús karikatúrák esetében a szovjet diktátort jellemzi a féktelen erőszak, a háború utána a belgrádi lap képein a külföldi vezetők közül Francót. A rajzokon akár afféle vizuális „állandó jelzőkként” is értelmezhetők az akasztófák, illetve számtalan karikatúrán a spanyol diktátor csontokból, koponyákból álló halmok tetején látható.

1. kép. Franco a *Ježben*

5 *Ludas Matyi*, 1946. ápr. 28. 8.

Az egyik alkotáson – ahol a csonthalmok ugyan hiányoznak – a háttérben jezsuita szerzetesek is felbukkannak, s Franco jelenlétükben közli, hogy „Ezeknek az embereknek a haláláért nem én vagyok a felelős, hanem azok, akik ezt nekem megengedik.”⁶ A torzrajz vizualitása közvetlenül utal arra, hogy nem csupán a horvát katolikus egyház támogat egy szélsőjobboldali diktatúrát, hanem a spanyol is, a szöveg pedig arra, hogy a nyugati hatalmak sem állítják meg a kegyetlenkedő Francót.⁷ Francót a *Jež* azzal is vádolja, hogy „palástja alatt” „fasiszta rezsimeket” és bűnös egyházi személyeket rejteget. A Caudillót az Új szó is többször ábrázolja effajta kontextusban utalva arra, hogy a spanyol diktatort támogatja az egyház, illetve szoros kapcsolatokat ápol a nációkkal. Másik karikatúráján pedig menekülő európai uralkodókat (Habsburg Ottó és Zita, II. Péter jugoszláv és Zogu albán király, III. Lipót belga és Umberto olasz uralkodó, II. Simeon bolgár cár) fogad be a spanyol vezér olyan országokból, melyekben a monarchiát felváltotta a köztársaság államformája.⁸

A másik, nációként megjelenített csoport, amely a *Jež*ben igen gyakran, a *Ludas*ban jóval ritkábban kap teret, a görög polgárháborúban (1943–1949) szereplő jobboldali, monarchista csoport, amelynek tagjai a jugoszláv partizánok támogatását élvező kommunisták ellen fogtak fegyvert.⁹ A *Jež* felhasználja a görög polgárháborút arra, hogy a demokrácia szülőföldjén magán az eszmén és a görög kommunistaelenes erőknél egyszerre gúnyolódjon, azokat – és a többi nyugat-európai országot – fasisztaként ábrázolja. A *Jež* és a *Ludas* is közöl egy-egy karikatúrát, melyek között csak apró eltéréseket találhatunk, azonban mindkét újságban szignó nélkül szerepelnek. A karikatúrákon két-két görög katona látható, amint egy táblára azt írják föl szerbül és magyarul is: „Éljen a fasiszmus!”. Azonban helyesírási vétséget követnek el. A képaláírások tartalmilag azonosak: a magyar változat szerint a feliratot készítő katona nem tudja, hány „s”-sel kell írni a fasiszmus szót, a szerb verzió szerint pedig azt nem tudja, hogy egyáltalán hogyan kell leírni. Társa, aki ugyancsak nem rendelkezik a szükséges készséggel, arra buzdítja, hogy írja inkább azt: „Éljen a nyugati demokrácia.”¹⁰ A vizsgált

6 *Jež*, 1946. márc. 2. 1., *Jež*, 1946. ápr. 20. 2.

7 Az ENSZ elítélte Francót és rendszerét, de a kialakuló hidegháborús helyzet a kezdeti elhatárolást gyorsan megváltoztatta. A nyugati nagyhatalmak, cégek korábban is rendelkeztek gazdasági érdekeltségekkel az országban, de szükségük volt arra, hogy egy új háború esetén Gibraltárt háborítatlanul használhassák. Franco rendszere – a terjeszkedő kommunizmussal szemben – egyre inkább a „kisebbik rossznak” tűnt (Harsányi 2001, 292–299).

8 *Jež*, 1946. márc. 9. 4., *Új szó*, 1946. márc. 5. 6., *Új szó*, 1946. ápr. 27. 6., *Jež*, 1947. ápr. 12. 2.

9 Balogh Ádám periodizációja alapján ez az időszak a görög polgárháború utolsó szakasza, az elemzés időintervallumából adódóan nem kerülhetett említésre a két korábbi periódus (1943, 1944–1945) (Balogh 2013, 89–90). A görög polgárháború gyakori szerepeltetését magyarázza, hogy Moszkva nem támogatta érdemben a görögöket, míg Jugoszlávia komoly erőfeszítéseket tett.

10 *Ludas Matyi*, 1947. márc. 21. 2., *Jež*, 1947. febr. 15. 3.

karikatúra azonos értékrend mentén kezeli a demokráciát és a fasizmust, így a kettő akár föl is cserélhető. A görög polgárháborúhoz kapcsolódó karikatúrák azt üzenik, hogy Uncle Sam és John Bull anyagi támogatása és fegyverszállításaik nem önzetlen segítség a görögöknek, hanem a politikai, gazdasági hatalom kiterjesztésére szolgál, s ez az újfasizma értékrend teljesen szemben áll a jugoszláv és magyar törekvésekkel. A külpolitikai kérdések azért hangsúlyosabbak a *Jež* lapjain, mert Jugoszlávia tevékenyen részt vesz a görögországi eseményekben, ami Magyarországról nem mondható el, de a nyugati országokról propagált kép természetesen azonos irányba változik a két kommunista lapban. Nagy-Britannia megítélése Churchill fultoni beszéde (1946. március 5.) után válik igazán negatívvá, mégis a demokráciát és a kapitalizmust – akár erőszakkal is – terjeszteni kívánó Amerikai Egyesült Államokról alkotott kép lesz az ellenségesebb. Az egyik legtöbbet szerepeltetett tematika a tengerentúli országgal kapcsolatban a Marshall-segély, miután azt George Marshall amerikai külügyminiszter 1947 júniusában meghirdette. Ekkortól a *Ludas* is jóval aktívabb külpolitikai propagandát folytat. A Marshall-terv első említése a jugoszláv lapban, a *Marshall tábornok »lőszere«* című karikatúra, amely már jelzi, hogy a későbbi képeken milyen kontextusban fog újra meg újra felbukkanni a pénzügyi segítség: az amerikai politikusknál dollárral, „nemzetbiztonság” és „gazdasági segítség” feliratokkal ellátott atomtöltetek vannak, melyek egy újabb háborút sejtetnek. A pénzügyi mentőcsomag felvétele egyben bizonyos feltételek teljesítését is jelenti a rajzok szerint. Az európai országoknak engedelmessé válniuk kell Uncle Sam akaratának a pénzért cserébe, s Uncle Sam inkább elnyomóként viselkedik, mint korrekt hitelezőként. A *Jež* egyik karikatúráján Uncle Sam ledobja ugyan a „segítség”-zsákot egy erkélyről, aminek a görög, a török és az olasz alak nagyon megőrül, de pillanatok alatt a zsák után ugrik ő maga is, s a mediterrán „népek” hirtelen Uncle Sam zsákjában találják magukat. Egy másik belgrádi karikatúrán egy amerikai zászlóval díszített cilinderes boszorkány egy „terv”-almát nyújt át Európának, de a fiatal lány, Európa ezt visszautasítja.¹¹ Az Új szó is becsmerli a Marshall-segély jelentőségét. Az egyik rajzon Marshall például fityiszt mutat

11 *Jež*, 1947. aug. 30. 2.

Nemcsak a belgrádi lapban találhatunk Grimm-mesékre tett utalást, azok megrajzolását, hanem a *Ludas*ban is (Hófehérke és a hét törpe, Piroska és a farkas [1946. máj. 19. 5, 1946. máj. 26. 5.]). Azonban azt is érdemes megjegyezni, hogy a korábbi évtizedek antik allegóriái, motívumai és szimbólumai sokkal kevésbé hangsúlyosak a kommunista lapok hasábjain. Mars és Pax azok, akik többször felbukkantak, illetve a *Ludas*ban egy-egy alkalommal általában belpolitikai eseményekhez köthetően tűnik fel néhány ókori szereplő (például: Horthy faunként [1947. jún. 25. 2.], tanakodó istenek az Olümposzon [1947. okt. 15. 4.] vagy a kisgazdapárti trójai faló [1946. jún. 30. 1.]). Ezzel szemben a belgrádi lapban fellelhető példák a görögországi polgárháborúhoz kapcsolódnak (istenek tekintenek le az Olümposzról, megelevenedik a Laokoón-szoborcsoport és Odüsszeusz is: *Jež*, 1946. aug. 10. 3., 1946. ápr. 6., 1946. nov. 30. 1.).

Európának, míg egy másikon Amerika a táplálékként megjelenített Marshall-tervvel egy új Hitlert nevel föl. Az Amerika-ellenes vádakát összegzi az 1947 októberében publikált *Mr. Dollár nem bűnös* című belgrádi gúnyrajz, amelyen az Amerikai Egyesült Államok szörnyként tűnik föl, amely a körülötte lévő világot lerombolja. Kezében fegyver, lába mellett emberi koponya és csontok, újjából vér csepeg, cilinderén pedig dollár-jel látható. A képaláírás arról tanúskodik, hogy nem vallja magát bűnösnek a pusztításért, tetteiért nem vállalja a felelősséget, azt igyekszik másra hárítani, s mindez alantas szándékról árulkodik.¹² Az Amerikai Egyesült Államok „állandó jelzőjévé” a pénz és az (atom)fegyver. Mind a pesti, mind pedig a belgrádi lap (ugyanazzal a szójátékkal) arra emlékeztet, hogy Amerika száz évvel korábban az indiánokat irtotta ki, most pedig a kommunistákkal szeretné ugyanezt tenni. Mind a visszatekintésben, mind pedig a „jelenben” a megsemmisítendő csoportot „vörösök”-nek nevezték a szerzők.¹³ A karikatúrákon csak a szójáték a hasonlóság, vizuálisan más megjelenítési módszert alkalmaznak: a *Ludasban* Harry Truman elnök húzza át vörös festékekkel a „A vörösök joga az élethez és a szabadsághoz elidegeníthetetlen!” jelszót, melynek értelmében a jog Truman szerint „elidegeníthető”. Ugyanakkor Truman megnyugtatja a kép alján álldogáló indiánokat, hogy most nem róluk, hanem a kommunistákról – akik a képen vizuálisan meg sem jelennek – van szó. A belgrádi karikatúrán azonban Uncle Sam tűnik föl, aki először az indiánokra fog fegyvert, majd pedig a munkásokat nézi gyanakvóan. Amerika ezt követően nem csupán gonosz kapitalista, fasizálódó nagyhatalomként látható, amely pókként hálót fon Európa köré, hanem rossz szövetségesként is, aki cserben hagyja legközelebbi bajtársát, John Bullt is, ami azt üzenhette a kelet-európai országoknak, hogy ez velük sem lenne másként, ha részesülhetnének a Marshall-segélyből.¹⁴ A *Ludasban* megjelenik egy karikatúra *Tűz Londonban* címmel, amelyen John Bullnak kellene kiugrania az égő Big Ben óratornyából. Uncle Sam biztatja a britet, hogy „Maga csak ugorjon, a többi a mi dolgunk!”, de az amerikaiak csak egy lyukas zászlót tartanak alá, így nem biztos, hogy a brit túléli az ugrást. A *Jež* átveszi a karikatúrát, de megváltoztatja a szöveget. A kép címe *Segítség!* lett, a képaláírás pedig „Parancsoljon, mentse magát!”, s így

12 *Jež*, 1947. márc. 22. 5., *Jež*, 1947. júl. 26. 6., *Jež*, 1947. aug. 30. 2., *Új szó*, 1947. júl. 16. 2., *Új szó*, 1947. aug. 3. 8., *Jež*, 1947. okt. 18. 1.

13 *Ludas Matyi*, 1947. ápr. 30. 4., *Jež*, 1947. jún. 28. 8.

A *Jež* rendszeresen emlékeztet arra is, hogy Amerikában a jogfosztott afro-amerikaiakat bántalmazzák, az országban a Ku-Klux-Klan tevékenykedik. Például: *Jež*, 1947. jún. 14. 2.

14 Csupán néhány képen, de a Marshall-tervet megelőző pénzügyi segítség is feltűnik a vicclapokban, megítélése messze nem volt annyira elmarasztaló a propagandakarikatúrákon, mint a Marshall-segélyé.

a belgrádi változat talán még rosszabb színben tünteti fel az Amerikai Egyesült Államokat, mint a magyar.¹⁵ Nemcsak rossz szövetségesként, de fölös teherként, ballasztként is ábrázolják Uncle Samet (például: John Bull eleve nehéz súlyokat húz a szekerén („gazdasági válság, kolóniák, hátralék, munkanélküliség”), s ő mégis úgy nyújt neki segítséget, hogy a brit nyakába ül).¹⁶

A magyar lapokra nem jellemző, de a *Jež* olyan országokról (például Spanyolország) is tudni véli, hogy részesültek az amerikai pénzügyi segélyből, amelyekről ez nem állítható. Kevésbé propagálja viszont azt, hogy Jugoszlávia sem csupán a háborús jóvátételekből részesült, hanem az UNRRA-támogatásból is. A pénzügyi segélyek felhasználását olyan színben tüntetik föl a vicclapok, mintha az elítélendő lenne, s azt jósolják, hogy az az ország, amely él vele, ugyanúgy faszálódni fog, mint a – néhány kép tanúsága szerint már a fajelméletet is magáénak valló – Amerikai Egyesült Államok. A *Jež* karikatúrái – igen leegyszerűsítő módon – egyenlőségjelet tesznek a demokrácia mint megvetendő, államokat működtetni nem tudó eszme és a kapitalizmus közé, s az *Új szó* is erre utal, amikor a „dollárdemokraták” szófordulatot használja.¹⁷

Demokraták és ellenségek az országhatárokon belül

A *Jež*szel ellentétben a *Ludas Matyi* külföldi témák helyett inkább a magyarországi demokrata pártok ellen fordítja tollát. A fenti pártok tagjait teszi meg karikatúráin nácikká, nyilasokká, a külföldi ellenségek esetében alkalmazott módszerekkel élve. Általánosságban véve bírálja a demokrata erőket az a karikatúra, melyen egy „demokrata” férfit röntgeneznek meg a *Ludas Matyi* orvosai. Az átvilágítás eredménye, hogy noha demokratának vallja magát, mégis a röntgenfelvételen a szíve helyén egy nyilaskereszt látható, arcvonásai Hitleréhez hasonlóak, s további szimbólumok és szélsőjobboldali szervezetek neveinek a rövidítései olvashatóak a felvételen (horogkereszt, ÉME, Turul).¹⁸ Más éllel, de a magyarországi demokráciát vonja kétségbe a *Szabad Száj* vicclap *Rembrandt után szabadon* című képe is, melyen a koalíciót megszemélyesítő férfi fekszik

15 *Ludas Matyi*, 1947. máj. 14. 1., *Jež*, 1947. máj. 24. 8.

16 *Jež*, 1947. aug. 16. 3.

17 *Jež*, 1947. nov. 22. 4.

„A nyugati demokrácia” csupán fegyverek és pénz terjesztését jelentik a kép szerint. *Jež*, 1946. dec. 28. 8., *Új szó*, 1947. jún. 12. 2.

18 *Ludas Matyi*, 1946. máj. 5. 2.

ÉME: Ébredő Magyarok Egyesülete, a Tanácsköztársaság után alakult magyar fajvédő szervezet. Turul: Turul Szövetség, egyetemi ifjúsági szervezet a Horthy-korban, radikális, szélsőjobboldali, fajvédő eszmét hirdetett (részletesen lásd: Kerepeszki 2012).

a „demokrácia” boncasztalán, körülötte a koalíciós kormány prominens tagjai (Rákosi Máttyás, Sulyok Dezső, Nagy Ferenc, Szakasits Árpád, Veres Péter) állnak. A karikatúra Rembrandt *Dr. Tulp anatómiája* című festményét imitálja, mely esetben az orvosok előadást hallgatnak, és a kéz boncolását, annak felépítését figyelik meg. A karikatúrán Nagy Ferenc tartja a kezében a még élő „halott” analízisre, boncolásra kerülő öklét, a képaláírás szerint pedig a „A demokrácia ökle az MKP”. A festmény megihlette a *Ludas rajzolóját* is (*Tildy doktor anatómiai előadása*). A képen Tildy Zoltán kisgazdapárti miniszterelnök készül megműteni a még élő Hungáriát. Az operációt figyelemmel kíséri Rákosi Máttyás, Szakasits Árpád, Ries István, Gerő Ernő és Dobi István.¹⁹

2. kép. *Tildy doktor anatómiai előadása a Ludasból*

19 *Szabad száj*, 1946. okt. 5. 3., Ludas Matyi, 1945. nov. 25. 1. Festményutánczat máskor is előfordult a *Ludas Matyi*ban. A „Siralomház” (Munkácsy Mihály) című képen Szalásit láthatjuk a közép-pontban, akit nyilas- és horogkeresztes tárgyak, ruhák vesznek körül, eldobva pedig „Bibliáját”, a *Mein Kampf*ot láthatjuk (1945. okt. 28. 1.).

A *Ludas* karikatúrái azokkal a vezető politikusokkal szállnak szembe, azokat igyekeznek lejáratni, akik később áldozatul esnek a kommunista párt „szalámi taktikájá”-nak (például: Tildy Zoltán, Nagy Ferenc).²⁰ Közülük egyedül Nagy Ferenc volt miniszterelnök tűnik föl a *Jež* hasábjain is, amint huszáröltözetben beszélget Uncle Sammel. A belgrádi lap azzal vádolja meg a kisgazdapárti kormányfőt, hogy el akarja adni Magyarországot, ami egybevág Uncle Sam szándékával is, hiszen ő ezért „jól megfizetné” az ország első emberét.²¹

A magyar lapok további sajátossága, hogy feltűnnek a kollektív bűnösség vádjával terhelt magyarországi németek is, akik a gúnyos karikatúrák üzenete szerint megérdemlik kitelepítésüket, az országnak csak a javára válik, hogy azt nekik el kell hagyniuk. A képek vizuális megformáltsága, logikája a nácik ábrázolásmódjához hasonló. A magyarországi német figura a németek 19. században elterjedt nemzeti attribútumaival látható: hálósipkában, sokszor térdnadrágban és papucsban, s a *Ludas*ban gonosz tekintettel. Az egyik karikatúrán a sváb szobájában ülve büszkén nézi a falán lógó képeket, melyeken a Szálasi-kormány vezető személyiségei ismerhetők fel – középen Szálasiival, aki némileg Hitlerre emlékeztet. Magyarországi német politikusokat is hasonló módon ábrázolnak (például: Keck Antal²²), ráadásként nyilaskeresztes ruházatban. A svábok a magyarok gyilkosaiként is felbukkannak. Az egyik rajz tanúsága szerint magyar telepeseket ölnek meg, akik a lakosságcsere keretében érkeztek Magyarországra. Az utolsó németellenes hangvételő képen a svábok családjukkal egy vonat mellett várakozva láthatóak, miközben egyikük arra panaszkodik, hogy alig volt ideje lelőni a kitelepítő bizottság elnökét. Annak ellenére, hogy a képen csomagok láthatóak a svábok mellett, a rajz a mai szemlélőben a kitelepítés embertelen körülményeire utaló asszociációkat kelthet, miközben a *Ludas* alkotója ezt igyekszik kétségbe vonni. Az újabb gyilkossággal – a sváb fegyvere füstöl, tehát elsütötte – megerősíti a németek gonoszságát, a kitelepítés jogosságát, s nem ad helyet azon sérelmüknek, hogy még összepakolni sem volt idejük. A második világháború alatt megszállt Jugoszlávia német ajkú lakossága nem látható háborús bűnösnek vagy kollaboránsként, a német nemzetiségű kisebbség nem kap teret a belgrádi lapban.²³ Mindez azzal magyarázható, hogy

20 Például: *Ludas Matyi*, 1946. máj. 5. 1.

21 *Jež*, 1947. jún. 14. 5. A karikatúra azután jelent meg, hogy Nagy Ferencet emigrációba kényszerítették, mivel megvádolták, hogy ő is részt vett a köztársaság-ellenes összeesküvésben (1946. febr. 4. – 1947. máj. 31-ig volt hivatalban).

22 Keck Antal siklósi ügyvéd, Baranya megyei sváb, a Nyilaskeresztes Párt tagja, országgyűlési képviselő (Szöllösi-Janze 1989, 252).

23 *Ludas Matyi*, 1945. júl. 1. 6., *Ludas Matyi*, 1947. febr. 28. 6., *Ludas Matyi*, 1947. júl. 23. 2. Egy má-

itt a németeket már 1944. november 21-én kollektív bűnössé nyilvánították, és döntöttek internálásukról, deportálásukról, koncentrációs táborokba kerültek, illetve vagyonukat, házaikat elkobozták, s ezeket montenegrói és boszniai új betelepülőknek juttatták (Ramet 2011, 225).

Nyugat: a béke(kötés) szabotálója

A második világháborút lezáró párizsi békeszerződés későn született meg, 1947 februárjára a harci cselekmények Európában már majdnem két éve véget értek, s a hidegháború új frontvonalai megszilárdulni látszottak. Ezt szemlélteti a *Ludas Matyi*, amikor a békegalamb atombombát húz a „béke” irányába. A kép megpillantásakor első asszociációnk a csiga lehet, amelyen – az atombombán ülve – még egy katonai sisakos csontvázat is láthatunk. Egy másik alkotáson a békekongresszus résztvevői egymással táncolnak (magyar–cseh, jugoszláv–görög, román–olasz és brit–amerikai párok ropják), de Pax kisasszony egyedül búslakodik egy széken, őt nem kérték fel a nemzeteket szimbolizáló férfiak, tehát a megbékélés bizonyos nemzetek között már kezdetét vette, de a béke ideje még nem jött el.²⁴ A *Pesti ízé* 1947. évi első számában azt reméli, hogy a béke az „Idő Szállóban” végre otthonra talál, hosszú távon rendeződhetnek a nemzetközi viszonyok. Paxot és kedvesét Kron Oszkár szobafőnök fogadja, kinek neve szójáték (Kronosz, az idő múlását megszemélyesítő titán).²⁵ A *Ludasban* – ugyancsak még a békeszerződés aláírása előtt – a békeangyal bekötözi a Föld sebeit, egy másik képen Pax legyőzi Marsot, de ruhája elszakad és sok horzsolást, zúzódást szerez, melyeket sminktükreben nézeget, s elhatározza, hogy végre „rendbe szedi” magát.

sik, a csehszlovák–magyar lakosságcsere témája ritkábban lát napvilágot, mint a svábok kitelepítése, azonban annak ellenére, hogy a csehszlovák–magyar viszony javítását propagáló karikatúrák is szép számban jelennek meg a kommunista ideológiának megfelelően, a magyarok kitelepítését Csehszlovákiából a *Ludas* és a *Szabad száj* élesen elítéli. Kifejezik azt is, hogy igazságtalan és jogellenes a magyarok kollektív bűnössé nyilvánítása, s azt, hogy emberhez nem méltó körülmények között kell elhagyniuk otthonaikat. *Ludas Matyi*, 1946. máj. 5. 5., *Ludas Matyi*, 1946. szept. 22. 8., *Szabad száj*, 1946. júl. 27. 4.

24 *Ludas Matyi*, 1947. jan. 17. 2., *Ludas Matyi*, 1946. aug. 18. 4–5.

25 *Pesti ízé*, 1947. jan. 5. 1.

3. kép. Pax legyőzi Marsot a Ludasból

A háború lezárására való várakozást mutatja az az esemény, amikor 1946 tavaszán szerenádokat adnak a nemzetek – román, magyar, szovjet, brit, bolgár, jugoszláv, finn, olasz, amerikai, ausztriai – Pax balkonja alatt, de egy diplomata még visszarántja a fiatal nőt, mert célja, hogy minél később köszöntsen be a béke.²⁶ A számos békekötést lassító folyamatra, a vitatémák egyikére, Trieszt kérdésére utal a Jež, amikor *A Luxembourg palota küszöbén* áll Pax, s közli John Bull-lal, „Hogyha velem szeretne beszélgetni, hagyja kint a bőröndjét!”. A brit csomagján a „Trieszt nemzetközivé tétele” felirat olvasható, tehát a jugoszláv lap a békekötés feltételül szabta, hogy Trieszt városa – melyre Olaszország is igényt tartott – ne nemzetközileg ellenőrzött szabad terület legyen, hanem jugoszláv. Mindemellett az olasz is azt hirdeti, hogy a kikötőváros az övé, Uncle Sam kezében pedig ismét atombombát láthatunk.²⁷ A magyar lapokban hasonló igényekre, békefeltételekre nem bukkanhatunk. Már a békeszerződés aláírása után a *Pesti íze* karácsonyi számában a béke évét köszönti, a béke kis angyalai kisöprik a

26 *Ludas Matyi*, 1945. máj. 27. 4., *Ludas Matyi*, 1945. dec. 23. 14., *Ludas Matyi*, 1946. ápr. 28. 1.

27 *Jež*, 1946. aug. 3. 1.

„háborús szemetet”, Pax szép karácsonyi ajándékokat hozott: gyárat, ételt-italt, takaros otthont.²⁸ Ehhez hasonlóan reményteli a *Ludas* 1947. évi karácsonyi rajza, melyen a fenyőfa körül a szovjet érdekszférába tartozó nemzeteket megtestesítő gyerekek táncolnak, Pax – hajában ötágúcsillaggal – anyafiguraként tűnik fel.²⁹ Az új, szocialista berendezkedésű országok sikeresek lehetnek, elődeik bűneiért – ártatlan gyermekként – már nem felelnek. Az amerikai és a brit kisgyerek azonban nem akar beállni a körtáncba, mivel le kellene, hogy tegyék játékaikat, egy csatahajót és egy atombombát, hogy meg tudják fogni a többiek kezét. A rajzon a gyerekek hasonlóak, nemzeti attribútumaik még láthatók, de nem hangsúlyosak, így a második világháború előtti időszakhoz képest megállapíthatjuk, hogy a „másik” csoport a közeli jövőben nem egy másik – nem magyar – nemzetiségi csoport, nem etnikai másságot reprezentáltak a kommunista lapok képei, hanem az új ellenséget vagy barátot immár ideológiai beállítódása határozza meg.³⁰ A magyar lapokhoz hasonlóan elmondható a jugoszláv vicclapról is, hogy míg a két világháború között még a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságon (Jugoszlávián) belüli politikai–etnikai konfliktusok és a balkáni érdekellentétek is teret kaptak az élclapokban,³¹ ezek a *Jež* hasábjairól eltűntek, jugoszlávokat láthatunk, kommunistákat vagy nyugati kapitalistákat.

Gyakran jelenik meg a vád, hogy az Amerikai Egyesült Államok gátolja, szabotálja a békekötést. Ennek talán legkevésbé gúnyos formája az, amikor a béke angyala kopogtat az ablakon Vjacseszlav Mihailovics Molotov szovjet külügyminiszter és Marshall tárgyalása közben, s Molotov mondja az angyalnak, hogy „Szabad!”, nem pedig Marshall.³² A többi karikatúra összeköti a béke akadályozásának ügyét az amerikai pénzügyi segítséggel és az elkövetkező atomháború-

28 *Pesti íze*, 1947. dec. 28. 1.

29 *Ludas Matyi*, 1947. dec. 24. 1.

A korábbi évtizedek karikatúráin, ha nemzeteket, országokat gyermekként ábrázoltak, általában alacsonyabb intelligenciára, korlátozott cselekvőképességre utaltak, így a karikatúrákkal sokszor negatív asszociációkat keltek, de ezen a képen a gyermekek ártatlansága kerül előtérbe.

30 *A Strandélet a Dunamedencében* című rajzon a nemzeteket szimbolizáló kisfiúk levetik nemzeti viseletüket „Demokrácia mama” utasítására, s ezt követően ugranak csak bele az úszómedencébe. *Ludas Matyi*, 1947. máj. 7. 1.

31 *Koprive*, 1926. ápr. 10. 233. Az egyik karikatúrán olyan különböző alakok (király, egyházi emberek) „gabalyodnak bele” Nikola Pašić miniszterelnök szakállába, akik nehezen tudnak egyetérteni. A *Koprive* alkotói több rajzokon kifogásolják az állam diktatórikus berendezkedését, Belgrádi túlsúlyát (például: 1926. szept. 18. 616.), a propagátnál kevésbé békés balkáni viszonyokat. Bulgária és Albánia Jugoszláviára támad: 1927. márc. 12. 161.

32 *Pesti íze*, 1947. nov. 16. 5.

A *Ludas* a magyar érdekek támogatójaként mutatja be Molotovot a béketárgyalásokon (*Ludas Matyi*, 1946. aug. 25. 1.), ami megfelel a szovjet propaganda elvárásainak, a szakirodalom mai állásának kevésbé (Fülöp 1994, 207–213).

val, így azt sugallják, hogy a béke vagy meg sem születik, vagy rövid életű lesz, Marshall és a Marshall-terv pedig úgy tűnnek föl, mint egy újabb háború sürgetői, haszonélvezői. Többször látható az amerikai külügyminiszter Marssal, a háború istenével karöltve, illetve az erre utaló karikatúrákon minden esetben atomtöltetek bukkannak föl, ami nem csupán az USA veszélyességét hirdeti, hanem emlékeztet az atomfegyver óriási hatóerejére, pusztítására is, ami a rajzok üzenete szerint megismétlődhet, ha Európa elfogadja Amerika segítségét.³³ Noha a békeszerződést még alá sem írták, a *Ludas* képen mégis ünnepi tűzijátékot láthatunk, Pax azonban szomorúan azt állapítja meg, hogy a „békét lelövik”, mivel a színes rakétákat az „atombomba” feliratú gyárból és csatahajókról bocsátják útjukra. Azt, hogy a közeljövő újabb háborúja nem csupán üres fenyegetés, a háttérben feltűnő Akropolisz jelzi. Az *Uncle Sam szürete* című képen 1947 őszén Pax már úgy látható, hogy egy felhőn ül és sír, letekint a földre, ahol azt látja, hogy az amerikai elégedetten borozik az ismét vérző földgömbbel, míg a szüretelők közül Franco lábbal tiporja a hordóba szorult emberi jogokat, John Bull a „a népek szabadságá”-t, De Gaulle a „demokráciá”-t, a görög király pedig a görögöket.³⁴

Összegzés

Megállapíthatjuk, hogy a kommunista vicclapok karikaturistái a végletekig fokozták a Nyugat negatív színben való feltüntetését, de a magyar élclap a hazai demokrata, nyugatbarát erőket sem kíméli, hasonló vizuális technikákkal lépet fel ellenük, mint a nyugati nagyhatalmak ellen. A nyugat-európai országok képviselőit gyilkosokként, pénzéhes hitelezőkként mutatják be olvasóiknak, akiket igyekeznek arról is meggyőzni, hogy ezek a nagyhatalmak felelősek a békeszerződések aláírásának elhúzódásáért, sőt egy esetleges elkövetkező háborúért is. Egy új korszak kezdete, a hidegháborús hangulat kialakulása jól dokumentálható a *Ludas* és a *Jež* karikatúráin. Mind a belgrádi, mind pedig a pesti vicclapban feltűnnek az elemzett időszak végén az Európa keleti-nyugati kettéosztását sugalló képek, melyek ugyan még kérdésként fogalmazzák meg, hogy egy egységes Európa, illetve Föld várja-e az új nemzedéket, vagy pedig egy két féltékére, két részre osztott világ. A *Ludas* karikatúráján azonban egy kettéosztott glóbusz közepén Mars látható, ami a várható hidegháború jövőbeli alakulását sugallja: egy újabb, még pusztítóbb háborút jósol, amiért a kapitalista-demokrata vezetők lesznek a felelősek, akik ezért sem különbözönek túl sok mindenben a közelmúlt szélsőjobboldali háborús bűnöseitől.³⁵

33 *Ludas Matyi*, 1947. okt. 1. 5.

34 *Ludas Matyi*, 1946. szept. 22. 1., *Ludas Matyi*, 1947. szept. 24. 1.

35 *Ludas Matyi*, 1947. nov. 19. 2.

Az előző időszakok karikatúráinak elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy mind a béketárgyalások folyamatának ábrázolása, mind pedig a békeszerződés értékelése kevésbé traumatizált, és jóval kevésbé gyakori a magyar lapokban, mint a Nagy Háborút követően. Hiányzanak a krisztusi szenvedéstörténetre, a fájdalomra – akár fizikai fájdalom megjelenítésén keresztül, mint például az amputációk vagy az orvos–beteg szituációk, amikor a győzteseket megszemélyesítő orvosok szándékosan szenvedést okoztak a pácienseknek – történő utalások, a határkiigazítási elvárások reményvesztettsége már nem kap olyan markánsan teret, mint az első világháború után, vagy a két világháború közötti területi revíziót hirdető képeken. A magyar vicclapok természetesen kifejezik csalódottságukat – a legmarkánsabban a *Szabad száj* – jelezve, hogy bíztak a kedvezőbb határok kijelölésében, s hangot adnak annak is, hogy a magyar határokat továbbra is igazságtalannak vélik, de ekkor már az internacionalizmus eszméjének és a szovjet elvárásoknak megfelelően ellenérzéseiket kevésbé nyíltan jeleníthetik csak meg.³⁶

Irodalom

- Balogh Ádám. 2013. *Fejezetek Görögország újkori történetéből*. Szeged: Magyarországi Görög Kulturális Egyesülete Csongrád megyei helyi csoport.
- Fülöp Mihály. 1994. *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest: Héttorony Könyvkiadó.
- Harsányi Iván. 2001. *Franco*. Budapest: Pannonica.
- Kerepeszki Róbert. 2012. *A Turul Szövetség. 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*. Máriabesnyő: Attraktor.
- Ramet, Sabrina P. 2011. *Die drei Jugoslawien. Eine Geschichte der Staatsbildungen und ihrer Probleme*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Szöllösi-Janze, Margit. 1989. *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft*. München: Oldenbourg.
- Tamás Ágnes. 2015. A Párizs környéki békék kritikája élcseppek karikatúráin (1919–1921). In: *A humor nagytón keresztül*. Szerk. Boda-Ujlaky Judit – Barta Zsuzsanna – T. Litovkina Anna – Barta Péter. 71–79. Budapest: Tinta Könyvkiadó, Selye János Egyetem, ELTE Bölcsészettudományi Kar.
- Tamás Ágnes. 2016. Ellenségképek és önkép jugoszláv és magyar karikatúrákon (1945–1947). *Létiünk* 46. 4: 139–153.

36 *Szabad száj*, 1946. aug. 24. 3., *Szabad száj*, 1946. aug. 31. 4.

Agneš Tamaš

LIKOVNI NEPRIJATELJA I SOPSTVENI LIK NA JUGOSLOVENSKIM I MAĐARSKIM KARIKATURAMA (1945–1947) (I)

Studija pomoću istorijsko komparativnih metoda predstavlja način prikazivanja ratnih zločinaca i ekstremno desničarskih grupa u mađarskim i jugoslovenskim humorističkim listovima (*Jež*, *Ludas Matyi*, *Szabad száj*, *Pesti izé*, *Új szó*, *Derű*) u periodu između 1945. i 1947. Nakon promene vlasti su se naime ekstremno desničarske partije počele pojavljivati kao neprijatelji na stranicama i levičarskih i demokratskih listova. Komunisti i boljševici su između dva svetska rata i za vreme Drugog svetskog rata bili proganjani, njihove partije su bile zabranjene, pa se tako postavlja pitanje, na koji način se menjalo njihovo prikazivanje posle rata, odnosno kakav (sopstveni) lik su oni odražavali o radnicima. Cilj istraživanja jeste da se razjasni koga su novi komunistički listovi u procesu ojačavanja njihove vlasti deklarirali kao zločince, i na koji način su sve to prezentovali čitaocima.

Ključne reči: karikature, propaganda, ratni zločinci, četnici i ustaše, antiklerikalni satirični crteži, sopstveni lik.

Ágnes TAMÁS

PICTURES OF ENEMY AND SELF IN YUGOSLAV AND HUNGARIAN CARICATURES (1945–1947)

The paper deals with the way Hungarian and Yugoslav satirical journals (*Jež*, *Ludas Matyi*, *Szabad száj*, *Pesti izé*, *Új szó*, *Derű*) published between 1945 and 1947 presented war criminals and extreme rightist groups, examined by the method of historical comparison. After the change of regime, extreme right parties appeared as a new enemy, and were presented as such in both leftist and democratic journals. Communists, Bolsheviks were persecuted between the two World Wars and during the World War II, their parties were prohibited, which leads us to examine how they were visually presented after WW II and what kind of (self) image they gave of the workers. The aim of the study is to reveal who was declared guilty by the new communist journals aiming to strengthen their power, and how they conveyed this to the readers.

Keywords: caricature, propaganda, war criminals, Chetniks and Ustasha, anti-clergy caricature, self-image.

